

ТЪРНОВСКАТА КОНСТИТУЦИЯ И РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО МЕЖДУНАРОДНО ЧАСТНО ПРАВО

Кремен Маринов

В съвременната доктрина по Международно частно право (съкратено - МЧП) е утвърден приетият от Вл. Кутиков методически подход за изследване на историческото развитие на правния отрасъл. Подходът е основан върху историческия материализъм и систематически следва отделните видове общественно-икономически формации. Основателно е отхвърлено становището, според което исторически наценките на МЧП се установяват в италианските градове-републики през периода на XII век. Това становище разглежда развитието на МЧП не като клон на правото, а по-скоро като клон на правната наука.

Историческото развитие на МЧП обхваща правната уредба на частните обществени отношения с международен елемент и правния режим на чужденците още от най-дълбока древност (1).

Периодът след Освобождението от османско владичество представлява изключително важен етап от историческото развитие на българското МЧП, а Търновската конституция има определящо значение в този период. Като конституционен акт тя притежава не само основополагащо държавноправно /публичноправно/ значение, но и международночастноправно такова.

Още в хода на военните действия на Руско-турската освободителна война започва изграждането на новата държавна организация. Феноменалното е, че образец за държавно устройство се търси всред модерните по него време европейски политико-правни системи.

Известно е, че Търновската конституция (съкратено-ТК), приета от Учредителното събрание на 16.04.1879 г. е една от най-демократичните за своето време. Проектът, изготвен от руското управление под ръководството на княз Дондуков, бил в умерено консервативен дух. Учредителното събрание отхвърля проекта за Държавен съвет или Сенат, за назначаеми от княза депутати. Утвърдени са всеобщото и пряко избирателно право, широка автономия на общините, широки лични свободи и права на гражданите, съдебна и политическа отговорност на министрите, парламентарен режим. По тези съображения Л.Владикин прогласява Търновската конституция като най-демократичната по него време в света (2).

Търновската конституция има значението на програмен документ за всестранна трансформация на едно общество, изкуствено задържано в икономическо, социално и политическо отношение.

Настоящата статия разглежда два историкоправни аспекта на ТК. Първият аспект е, че Търновската конституция регламентира основните принципи и институти на българското МЧП като се явява негов основен източник и определя облика му след Освобождението. Вторият аспект е свързан с обстоятелството, че чрез редица свои текстове тя ограничава ефективно действието на режима на капитулациите след Освобождението до тяхната отмяна през 1908 г.

1. Режимът на т. н. "капитулации" е свързан с правния режим на чужденците, действащ на българска територия по време на османското владичество.

Френската буржоазна революция прогласява принципа на националния режим, приравняващ чужденците по граждански права и свободи с местните граждани. В държавите от Близкия и Далечния изток чужденците били третираны по особен начин. Техният статус бил уреден от специални договори, сключени между техните правителства и местната държава /"капитулации"/.

През периода на възход на Османската империя чужденците се ползвали с ограничени права. Техният достъп в пределите на империята бил изключително явление, съпроводено с редица тежести и задължения. Първоначална форма на международни отношения били дарствените грамоти, предоставяни от Високата порта на чуждестранните търговци (3). Постепенно с упадъка на империята се разширяват правата и привилегиите, предоставяни на чужденците.

Понятието "капитулации" има латински етимологически произход от думата *capitula* - "член", "глава" от закон или международен договор. Така под "капитулации" се разбира една сложна съвкупност от права, привилегии и имунитети, от които са се ползвали в Османската империя поданиците /гражданите/ на редица западноевропейски държави. Четири са техните прояви насоки:

а/ лични свободи и права /неприкосновеност на жилището, свобода на вероизповеданието и на извършване на религиозни обреди, свобода на осъществяване на стопанска дейност - търговия и корабоплаване/.

б/ съдебен имунитет /ограничаване на местната подсъдност спрямо чужденците, създаване на специални юрисдикции и др./

в/придобиване и упражняване на вещни права върху недвижимости;

г/ фискални привилегии (4)

Така се създава привилегирован статус на отделните категории чужденци, които се изключват от действието на местните закони и се подчиняват или на техния личен закон, или на специален правен режим. По силата на капитулациите чужденците се ползват с право на екстериториалност, ограничава се действието на местното законодателство

и в крайна сметка се накърнява суверенитета на местната държава в неговото лично или териториално проявление.

Като примери могат да се посочат т.н. голяма капитулация на султан Сюлейман Великолепни в полза на Франция от 1535 г., капитулациите в полза на Австрия от 1784 г., в полза на Белгия от 1838 г. и др.

Санстефанският мирен договор от 03.03.1878 г. не засяга режима на чужденците на територията на Княжество България. Според Вл. Кутиков началната насока на развитие на българското МЧП през периода е дадена с Берлинския договор от 13.07.1878 г., който изразява ясно желанието на великите сили /Франция, Италия и Австро-Унгария/ за защита на интересите на техните граждани чрез запазване действието на режима на капитулациите в Княжество България /чл.8 от Берлинския договор/ и в Източна Румелия /чл.20 от Берлинския договор/.

Според чл.8 ал.1 от Берлинския, договорите за търговия и корабоплаване, както и всички конвенции и спогодби, сключени по-рано между чуждите сили и Портата и които днес са в сила, ще запазят своето действие в Княжество България и в тях не ще може да бъде внесено никакво изменение спрямо някоя държава, преди последната да е дала съгласието си. Според ал.2 никакво транзитно мито не ще се взима в България за стоките, които минават през Княжеството. Гражданите и търговията на всички държави ще се третират на базата на пълното равенство.

Според чл.8 ал.3 имунитетите и привилегиите на чуждите поданици, както и правото на консулска юрисдикция и консулска защита, така както те са били установени от капитулациите и обичаите, запазват пълната си сила, докато не бъдат изменени със съгласието на заинтересованите страни.

По силата на чл.8 от Берлинския договор Българското княжество е предопределен правоприемник на международните договори на Османската империя, установяващи капитулационен режим. Ето защо в доктрината се приема, че договорът представлява международноправен акт в тежест на трета страна, неучастваща по него (5). В момента на подписването на договора българското Княжество няма международна правосубектност.

Именно Търновската конституция чрез своите разпоредби ограничава действието на капитулациите.

Така според чл.60 на ТК "...с граждански правдини спроти законите се ползват всички живущи в Княжеството" (6). По силата на чл.60 ТК на всички чужденци, пребиваващи на българска територия се предоставят еднакви граждански свободи, а привилегии и имунитети се изключват. Предоставят се граждански правдини съгласно законите на Княжеството. Всички чужденци, пребиваващи на територията на Княжеството се ползват

по отношение гражданските свободи и права от национален режим. Предоставени са им права и свободи, каквито притежават и българските граждани. Ограничения на тези лични свободи и права могат да се установят от закона. Според чл.64 от ТК във всички други случаи положението на чуждите поданици се определя от особени за това закони. Следователно чужденците се подчиняват на българския закон в широк смисъл на думата, в качеството му на закон по местопребиваването на лицето (*lex domicilii*). Възприет е териториалният принцип. Той е изразен и в чл.62 ТК, според който законите за благоустройството и полицейските /тоест административните - ск.м.- К.М./ закони еднакво са задължителни за всички лица, които живеят в Княжеството. Изключено е приложението на националния закон на чужденците. По този начин е ограничено действието на капитулациите относно личните права, привилегии и имунитети на чужденците.

Относно режима на вещните права ТК също утвърждава териториалният принцип (*lex rei sitae*) - законът по местонахождението на недвижимата вещ. Според чл.63 от ТК: "всички недвижими имоти, които се намират в Княжеството, макар би че принадлежали на чужденци, се намират под действието на Българските закони". Необходимо е да се отбележи, че разпоредбите на чл.62 и чл.63 от ТК следват решенията на чл.3 ал.1 и ал.2 от Френския граждански кодекс (*Code civil*) от 1804.

За разлика от ТК, Органическият устав от 14.04.1879 г. на Източна Румелия изрично потвърждава действието на капитулациите.

Действието на капитулациите в Княжество България се ограничава постепенно чрез сключването на различни договори от търговски и митнически характер през периода 1902-1906 г. Отмяна на капитулационния режим става чрез акта на Независимостта през 1908 г.

2. В доктрината е поставен въпроса за характера на българската международночастноправна система след Освобождението. Исторически нейният облик е определен от основния източник - ТК, както и от ред други нормативни актове. Между тях с особено значение като източници на българското МЧП са ТЗ от 1897 г. /чл.226-233 - правен режим на чуждите акционерни дружества/, Закона за гражданското съдопроизводство /ЗГС/ от 1892 и нов ЗГС от 1930 г., Закона за поданството от 1884 г., Закона за наследството /ЗН/ от 1890 г. и др.

Михаил Поповилиев /а първоначално и Йосиф Фаденхехт, който впоследствие променя становището си/ поддържа по повод чл.170 от ЗГС от 1892 г., че българската международночастноправна система има териториален характер (7).

Ст. Данев като прави анализ на горепосочените разпоредби на чл.чл.61, 62 и 63 от ТК, чл.170 от ЗГС от 1892 г. и чл.627 от ТЗ от 1897 г.

обобщава извода, че българското МЧП се основава на личния принцип - *lex patriae*. Ст. Данев черпи основен аргумент от чл.1 от Закона за поданството от 1883 г., според който "...на българските поданници в странство се прилага законодателството на отечеството им във всичко що се отнася до гражданското и личното им състояние". Според Ст. Данев *per argumentum a contrario* и чужденците в България са подчинени на своите закони (8).

Обективно и обосновано е становището на ВЛ. Кутиков, който приема, че нормите на българското МЧП са от най-различно естество. Те били създадени предимно чрез метода на рецепцията в една особена историческа обстановка и носят печата на конкретната политико-икономическа ситуация (9). Затова са отразени различни ръководни принципи на МЧП: териториалният, личният, на взаимността, съчетани в стремежа да се ограничи действието на капитулационния режим, отменен изцяло едва през 1908 г.

Статусът на лицата е подчинен на отечествения принцип, прогласен от френско-италианската доктрина /Паскуале Манчини/ в съзвучие с идеите на Френската буржоазна революция, отреждащи централно място в държавата на личността. Принципът на отечествения закон е прогласен в чл.3 ал.3 от Френския граждански кодекс (*Code civil*), според който: "Законите относно личния статус и дееспособността на лицата се прилагат към френските граждани, дори когато пребивават в чужбина".

Редом с личния /отечествения/ принцип, както бе изяснено, редица разпоредби на ТК уреждат териториалното начало /чл.чл.60,62,63/ в българското МЧП. Съгласно Решение №253/1929 г. на ВКС на Царство България, I гражданско отделение, чужденците са задължени да се съобразяват с наредбите на българските закони при прехвърляне правото на собственост върху недвижими имоти, находящи се в България. Статусът на чужденците се урежда от техния отечествен закон

На следващо място, ТК прогласява принципа на законността в чл.43, според който Българското Княжество се управлява точно според законите...А според чл.57 всичките Български поданици са равни пред закона...Забранени са от същия член благороднически титли и други отличия. Според чл.41:"... поради религиозни убеждения никой не може да отбягнува от изпълнението на действующите и задължителни за всякого закони". Чл.40 прогласява свободата на вероизповеданията, доколкото съответните религиозни обреди не нарушават съществуващите в Княжеството закони. Тези принципни положения се отнасят както за българските граждани, така и за чужденците, пребиваващи в Княжеството.

Чл.61 ТК забранява робството на българска територия.

Разгледаните конституционни разпоредби съставляват основите на

правопорядъка, основните начала на правото на младото Княжество България. Те са развити по законодателен ред в различни нормативни текстове и институти на българското МЧП, за да се превърнат в основни начала на правото на Царство България, които намират своето проявление и днес.

Във връзка с проблема по установяването на чуждото право в МЧП е необходимо да се изтъкне, че според чл.167 от ЗГС от 1930 г. чуждия закон се третира като право, а не като фактически обстоятелства по делото. Според разпоредбите на този член действащите в друга държава правни норми се нуждаят от доказване само тогава, когато не са познати на съда. Обаче за установяване на правните норми съдът може да се ползува и от такива източници, на които страните не са се позовали. За тази цел той може да направи служебно нужните издирвания.

Принципът на законността се изразява в МЧП във възможността на недоволната страна да обжалва порочното съдебно решение, поради неправилно приложение на чуждестранния закон.

Съгласно Решение №2/1932 г. на ОС на ВКС на Царство България, Върховният касационен съд е компетентен да се произнесе върху правилността на тълкуването на чуждата материалноправна норма. Като сравнение за демократизма на българската юриспруденция по МЧП може да се посочи Решение от 1929 г. на Немския Райхсгерихт. По аналогичен казус и при еднакъв с чл.167 от ЗГС нормативен текст като правно основание, немският Касационен съд постановява, че не е властен да се занимава с оплаквания за неправилното прилагане и тълкуване на чуждестранния закон, а може само да изисква съдът по същество да използва всичките достъпни му източници за чуждия закон.

Във връзка с института на обществения ред следва да се отбележи чл.385 от ЗГС, според който общественият ред прегражда приложението на чуждия закон, който му противоречи. По съображение за обществен ред не се допуска изпълнение на чуждестранни съдебни решения /чл.882 от ЗГС/.

Всичко изложено налага извода, че ТК представлява не само изключително важен, а преломен етап от историческото развитие на българското МЧП.

Законодателно доразвити и изразени в съдебната практика още в началото на миналия век, основните съвременни принципи на българското МЧП (като *lex situs*, *lex patriae*, националният режим и др.) и на правната ни система като цяло са регламентирани за пръв път в Търновската конституция, един от най-демократичните актове в нашата история.

БЕЛЕЖКИ

1. Вж.: Кутиков, Вл., МЧП на РБ, С., 1993, стр. 154, Дял втори "Развитие на МЧП", Методологически увод
2. Вж.: Владикин, Л., История на Търновската конституция, С., 1936, стр. 151
3. Вж.: Генов, Г., МЧП, С., 1946, стр. 195
4. Кутиков, Вл., ц. с., стр. 204; Натов, Н., Търновската конституция и режимът на капитулациите в България, СъарП, кн. 4/1999 г., стр. 124
5. Кутиков, Вл., Избрани проблеми на съвременното международно право, С., 1957, стр. 155
6. Цит. по: Законодателството в Царство България, 1879-1944 г., С., съст. Евг. Йочев; всички посочвания на актове от старото законодателство са по това издание
7. Вж.: Данев, Ст., Курс по МЧП, С., 1933, стр. 45 и сл.; Фаленхет, Й., Българско гражданско право, С., 1928, стр. 197 и сл.
8. Данев, Ст., ц. с., стр. 49
9. Кутиков, Вл., ц. с., стр. 221